

Faglig kontakt under eksamen:
Professor Kåre Olaussen
Telefon: 9 36 52

Eksamen i MNFFY364 RELATIVISTISK KVANTEMEKANIKK

Tirsdag 11. desember 2001
09:00–14:00

Tillatte hjelpemidler: Alternativ C

Typegodkjent kalkulator, med tomt minne (i henhold til liste utarbeidet av NTNU).

K. Rottman: *Matematisk formelsamling* (alle språkutgaver).

Schaum's Outline Series: *Mathematical Handbook of Formulas and Tables*.

Sensur legges ut på fagets webside, <http://bohr.phys.ntnu.no/~kolausen/SIF40AQ>, så snart den er klar

Dette oppgavesettet er på 3 sider, pluss et vedlegg på 2 sider.

Oppgave 1

- a) Tegn, i de tilfeller dette er mulig i kvante-elektrodynamikk (*QED*), Feynman diagrammene for alle bidrag av laveste ikke-trivielle orden for prosessene nedenfor. For noen tilfeller eksisterer det Feynman diagram, men prosessen er likevel ikke mulig i vakuum. Angi slike tilfeller, og forklar kort hva som gjør prosessen umulig.

1. $e^+e^- \rightarrow \mu^+\mu^-$

2. $e^+e^- \rightarrow e^-e^-$

3. $e^+e^- \rightarrow \mu^+\mu^-\gamma$

4. $e^+\mu^- \rightarrow e^-\mu^+$

5. $\mu^- \rightarrow e^- + \gamma$

6. $\mu^- \rightarrow \mu^-e^+e^-$

7. $\mu^-\gamma \rightarrow \mu^-e^+e^-$

8. $e^+\gamma \rightarrow e^+\gamma$

9. $e^+\gamma \rightarrow e^+\gamma\gamma$

10. $\gamma\gamma \rightarrow \gamma$

11. $\gamma\gamma \rightarrow \gamma\gamma$

12. $\gamma\gamma \rightarrow \gamma\gamma\gamma$

- b) Se nå i mer detalj på parproduksjon av leptoner, $\gamma\gamma \rightarrow \ell^+\ell^-$, der ℓ er et lepton (dvs. enten et elektron e , et myon μ , eller en tau-partikkel τ).

1. Tegn Feynman-diagrammene for alle bidrag av laveste ikke-trivielle orden for denne prosessen. Påfør diagrammene alle nødvendige impulser og indekser.

Anta at de innkommende fotonene har kvantetall k_1, r_1 og k_2, r_2 , og at det utgående leptonet (resp. anti-leptonet) har kvantetall p_1, s_1 (resp. p_2, s_2). Innfør videre $q = p_1 - k_1$ og $q' = p_1 - k_2$.

2. Bruk Feynman-reglene i vedlegget til å skrive ned de tilhørende algebraiske bidragene til spredningsamplituden $\mathcal{M}_{fi}$.

3. Betrakt prosessen fra massesenter systemet.

Hva er den minste frekvensen, $\omega_{\min}$, som fotonene kan ha for at prosessen skal være mulig? Oppgi svaret som funksjon av massen til leptonet ℓ .

4. Bruk dimensjonsanalyse og kvalitativ informasjon fra Feynman diagrammene til å anslå størrelsesorden til det totale spredningstverrsnittet i det spesialtilfellet at fotonene har frekvens $\omega = 2\omega_{\min}$. Dvs., bestem hvilken algebraisk kombinasjon av fysiske parametre tverrsnittet må avhenge av, og regn ut størrelsen på denne kombinasjonen i vanlige SI-enheter.

Oppgitt: $m_e = 0.511 \text{ MeV}$, $m_\mu = 106 \text{ MeV}$ og $m_\tau = 1.777 \text{ GeV}$.

$\hbar = 1.054\,572\,66 \times 10^{-34} \text{ Js}$, $\text{eV s} = 6.582\,122\,0 \times 10^{-16} \text{ eVs}$, $c = 299\,792\,458 \text{ ms}^{-1}$, $e = 1.602\,177\,33 \times 10^{-19} \text{ C}$, $\alpha = e^2/(4\pi\epsilon_0\hbar c) = 1/137.035\,9895$.

5. Det differensielle tverrsnittet for parproduksjon kan skrives på formen,

$$\left(\frac{d\sigma}{d\Omega}\right)_{\text{par}} = K|\mathcal{M}_{fi}|^2, \quad (1)$$

der $\mathcal{M}_{fi}$ er spredningsamplituden fra underpunkt 2 og $d\Omega = \sin\vartheta d\vartheta d\varphi$. Bruk informasjon i vedlegget til å finne et eksplisitt uttrykk for faktoren K .

6. Det upolariserte tverrsnittet framkommer ved at vi midler over spinntilstandene (r_1, r_2) til de innkommende fotonene, og summerer over spinntilstandene (s_1, s_2) til de utgående leptonene. Amplitudekvadratet $\sum_{r_1 r_2 s_1 s_2} |\mathcal{M}_{fi}|^2$ kan da uttrykkes som en sum av spor over γ -matriser (med prefaktorer).

Finn denne summen. Du trenger forløpbig ikke å regne ut sporene.

7. Anta nå at energien til de innkommende fotonene er mye større enn hvile-energien til leptonene, $\hbar\omega \gg m_\ell c^2$, slik at man kan sette $m_\ell = 0$ i alle uttrykk. Finn i dette tilfellet eksplisitte uttrykk for følgende skalarprodukt mellom firervektorer: (a) $p_1 p_2$, (b) $p_1 q$, (c) $p_2 q$, (d) $p_1 q'$, (e) $p_2 q'$, (f) q^2 , (g) q'^2 , (h) qq' .

Uttrykk svaret ved frekvensen ω til et av de innkommende fotonene, og vinkelen ϑ mellom et av de innkommende fotonene og det produserte leptonet.

8. Finn i grensetilfellet fra underpunkt 7 eksplisitte uttrykk for alle sporene som inngår i $\sum_{r s r' s'} |\mathcal{M}_{fi}|^2$ fra forrige punkt.

9. Finn i grensetilfellet fra underpunkt 7 eksplisitt uttrykk for det differensielle tverrsnittet $\left(\frac{d\sigma}{d\Omega}\right)_{\text{par}}$. Uttrykk svaret ved frekvensen ω , og vinkelen ϑ .

Oppgave 2

I denne oppgaven skal du analysere en modell for et masseløst nøytrino, definert ved Lagrangetettheten

$$\mathcal{L} = i\chi^\dagger \left(\frac{\partial}{\partial t} - \boldsymbol{\sigma} \cdot \boldsymbol{\nabla} \right) \chi, \quad (2)$$

der χ er en to-komponent spinor, $\chi(x) = \begin{pmatrix} \chi_1(x) \\ \chi_2(x) \end{pmatrix}$, og vi bruker enheter der $\hbar = c = 1$.

- a) Finn de kanonisk konjugerte impulstetthetene Π_χ og $\Pi_{\chi^\dagger}$ til feltene χ og $\chi^\dagger$.
- b) Finn Hamiltontettheten $\mathcal{H}$.
- c) Finn bevegelsesligningen for feltet χ .
- d) Vis at bevegelsesligningen fra forrige punkt har planbølgeløsninger på formen

$$\chi_\alpha(x) = u_\alpha(\mathbf{p}) e^{-ipx} \quad \text{og} \quad \chi_\alpha(x) = v_\alpha(\mathbf{p}) e^{ipx}, \quad (3)$$

der $p^0 > 0$ er bestemt av $\mathbf{p}$ ved *dispersjonsrelasjonen*.

Finn dispersjonsrelasjonen og eksplisitte uttrykk for $u_\alpha(\mathbf{p})$ og $v_\alpha(\mathbf{p})$.

- e) Anta at nøytrinoet har elektrisk ladning q og befinner seg i et tidsuavhengig magnetfelt $\mathbf{B}(\mathbf{r})$, spesifisert ved et vektorpotensial $\mathbf{A}(\mathbf{r})$.

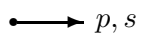
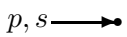
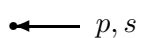
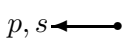
Hva blir Lagrangetettheten $\mathcal{L}$ i dette tilfellet?

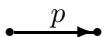
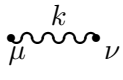
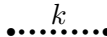
- f) Anta at $\mathbf{A} = -By\hat{e}_x$, slik at vi har et konstant magnetfelt B i z -retningen. Finn eksplisitt uttrykk for bevegelsesligningen for χ i dette tilfellet.

1 Sammenheng mellom amplitude $\mathcal{M}_{fi}$ og tverrsnitt σ

$$d\sigma = \frac{|\mathcal{M}_{fi}|^2}{4\sqrt{(p_1 \cdot p_2)^2 - m_1^2 m_2^2}} (2\pi)^4 \delta^{(4)}(p_1 + p_2 - \sum_i p'_i) \prod_{i=1}^n \frac{d^3 p'_i}{(2\pi)^3 2E'_i} \quad (4)$$

2 Noen Feynmanregler for $-i\mathcal{M}_{fi}$:

1. Utgående partikler			2. Innkommende partikler		
Type partikler	Grafisk symbol	Algebraisk uttrykk	Type partikler	Grafisk symbol	Algebraisk uttrykk
$e^-, \mu^-, \dots$		$\bar{u}(p, s)$	$e^-, \mu^-, \dots$		$u(p, s)$
$e^+, \mu^+, \dots$		$v(p, s)$	$e^+, \mu^+, \dots$		$\bar{v}(p, s)$
γ (foton)		$e_\mu(k, r)^*$	γ (foton)		$e_\mu(k, r)$
Uladet spinn-0		1	Uladet spinn-0		1

3. Propagatorer			4. Vekselvirkningsknuter		
Type partikler	Grafisk symbol	Algebraisk uttrykk	V.virkning $\mathcal{L}_{int}$	Grafisk symbol	Algebraisk uttrykk
$e^\pm, \mu^\pm, \dots$		$\frac{i(\not{p} + m)}{p^2 - m^2 + i\epsilon}$	$e\bar{\psi}\gamma^\mu\psi A_\mu$		$ie\gamma^\mu$
γ (foton)		$\frac{-i\eta_{\mu\nu}}{k^2 + i\epsilon}$	$-\frac{1}{3!}\mu\varphi^3$		$-i\mu$
Uladet spinn-0		$\frac{i}{k^2 - m^2 + i\epsilon}$	$-\frac{1}{4!}\lambda\varphi^4$		$-i\lambda$

- Konservering av firer-impuls i hver knute.
- Integrasjon $\int \frac{d^4 q}{(2\pi)^4}$ over hver ubestemt impuls.
- Faktor -1 for hver lukket fermionsløyfe.
- Relativt minustegn mellom diagrammer som adskiller seg ved ombytte av to fermioner.
- Kombinatorisk faktor $1/S$, der S er diagrammets symmetritall.

3 Noen fullstendighetsrelasjoner

Dirac partikler, Dirac antipartikler, og fotoner

$$\sum_{s=1}^2 u(p, s) \bar{u}(p, s) = \not{p} + m, \quad \sum_{s=1}^2 v(p, s) \bar{v}(p, s) = \not{p} - m \quad (5)$$

$$\sum_{r=1}^2 e_{\mu}(k, r) e_{\nu}^{*}(k, r) = -\eta_{\mu\nu} + \text{irrelevante ledd} \quad (6)$$

4 Dirac's γ -matriser

4.1 Standardrepresentasjonen

$$\gamma^0 = \begin{pmatrix} I & 0 \\ 0 & -I \end{pmatrix}, \quad \vec{\gamma} = \begin{pmatrix} 0 & \boldsymbol{\sigma} \\ -\boldsymbol{\sigma} & 0 \end{pmatrix}, \quad (7)$$

der I er en 2×2 enhetsmatrise, og $\boldsymbol{\sigma}$ er Pauli-matrisene,

$$\sigma^x = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}, \quad \sigma^y = \begin{pmatrix} 0 & -i \\ i & 0 \end{pmatrix}, \quad \sigma^z = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{pmatrix}. \quad (8)$$

som oppfyller den algebraiske relasjonen

$$\sigma^i \sigma^j = \delta^{ij} + i\epsilon^{ijk} \sigma^k, \text{ dvs. at } (\boldsymbol{\sigma} \cdot \mathbf{a})(\boldsymbol{\sigma} \cdot \mathbf{b}) = \mathbf{a} \cdot \mathbf{b} + i\boldsymbol{\sigma} \cdot (\mathbf{a} \times \mathbf{b}) \quad (9)$$

4.2 Algebraiske relasjoner

$$\{\gamma^{\mu}, \gamma^{\nu}\} = 2\eta^{\mu\nu} \implies \not{p}\not{p} = p^2 \quad (10)$$

$$\gamma^{\mu} \gamma^{\nu} \gamma_{\mu} = -2\gamma^{\nu} \implies \gamma_{\mu} \not{p} \gamma^{\mu} = -2\not{p} \quad (11)$$

$$\gamma^{\mu} \gamma^{\nu} \gamma^{\lambda} \gamma_{\mu} = 4\eta^{\nu\lambda} \implies \gamma_{\mu} \not{p} \not{q} \gamma^{\mu} = 4(pq) \quad (12)$$

$$\gamma^{\mu} \gamma^{\nu} \gamma^{\lambda} \gamma^{\sigma} \gamma_{\mu} = -2\gamma^{\sigma} \gamma^{\lambda} \gamma^{\nu} \implies \gamma_{\mu} \not{p} \not{q} \not{r} \gamma^{\mu} = -2\not{r} \not{q} \not{p} \quad (13)$$

4.3 Noen spor-uttrykk

$$\text{Tr } 1 = 4 \quad (14)$$

$$\text{Tr } \gamma^{\mu} = 0 \quad (15)$$

$$\text{Tr } \gamma^{\mu} \gamma^{\nu} = 4\eta^{\mu\nu} \implies \text{Tr } \not{p} \not{q} = 4(pq) \quad (16)$$

$$\text{Tr } \gamma^{\mu} \gamma^{\nu} \gamma^{\lambda} = 0 \quad (17)$$

$$\text{Tr } \gamma^{\mu} \gamma^{\nu} \gamma^{\lambda} \gamma^{\sigma} = 4\left(\eta^{\mu\nu} \eta^{\lambda\sigma} - \eta^{\mu\lambda} \eta^{\nu\sigma} + \eta^{\mu\sigma} \eta^{\nu\lambda}\right) \quad (18)$$

$$\implies \text{Tr } \not{p} \not{q} \not{r} \not{s} = 4(pq)(rs) - 4(pr)(qs) + 4(ps)(qr)$$